

Populärmusik från Vittula

När Mikael Niemis Augustbelönade roman också filmatiserades blev resultatet en uttrycksfull skröna om utanförskap, tonårslängtan och manlig vänskap. Alltsammans inramat av färgstarka bilder från ett underskönt Tornedalen i ett Sverige på tillväxt.

Rekommenderad från åk 7

EN FILMHANDLEDDNING AV
ANNA HEDELIUS

Handling

En ensam vandrare bestiger en alptopp. Köldvinden viner. "Hej då Niila", säger han och sprider askan ur en urna för vinden. Så skrapar han fram en tibetansk böneplatta under snön och böjer sig ned för att kyssa den. Han fryser fast med läpparna i den iskalla stenen.

Vi förflyttar oss till sextiotalets Pajala. Ett tornedalskt samhälle i ett Sverige med en ekonomi som börjar blomstra och med vägar som asfalteras. I Pajala bor sjuårige Matti i ett kvarter som kallas Vittulajänkkä - Fittmyren.

I lekparken möter Matti den tyste Niila och de båda blir vänner. Pojkarna har mycket olika uppväxtmiljöer. Niila lever i laestadiansk gudsfruktan, med en pappa som slår och en mamma som inte törs säga ifrån. Matti har en retsamt bullrig men harmonisk kärnfamilj, med en syster som har vevgrammofon och Elvisaffischer på väggen. Till familjen hör också farbror Ville som stup i kvarten åker på friarstråt till Finland för att få slut på det ofrivilliga ungarlivslivet.

Byns original heter Ryssi-Jussi, bär kjol och säljer magiska drycker. Pojkarnas lärarinna från Stockholm uppmanar eleverna att tala svenska i stället för finska och lär eleverna rabbla Stockholms tullar.

Det blir fullsatt i kyrkan när Pajalaborna ska få se sitt livs första neger – en afrikansk präst från Kongo. Då tolken svimmar av i en malariaattack kliver Niila fram för att översätta pastorns predikan. Esperanto har han lärt sig på radio. Efter gudstjänsten får Niila pastorns munspel.

Då Niilas barske farmor ligger för döden ger hon Niila sin bibel. På begravningen kommer tolv av hennes barn med barnbarn från olika håll i världen. Kusinerna från Amerika ger Niila

en skiva med Beatles "Rock'n'roll music" och Niila ger dem bibeln som motgåva.

Vid Mattis systers vevgrammofon gör pojkarna sin första bekantskap med den nya musikformen. Det är en hisnande upplevelse och rummet börjar snurra omkring dem – fortare, fortare – som forsen eller islossningen, som vi ser i nästa bild.

Skivan ger pojkarna tillgång till nya sammanhang. Tillsammans med syrran och hennes kompisar lyssnar de igen, dricker sitt livs första öl och Matti får sitt livs första kyss av syrrans väninna. Senare, när Matti står och spelar leksaksgitarr hemma i garaget kommer Niila på besök. Han vill också spela. Dessutom vill han veta hur det kändes att kyssas. Matti ställer sig mitt emot honom och visar.

På skolans roliga timme mimar de båda killarna till "Rock'n'roll music". Niilas pappa hugger sönder gitarren och ger Niila stryk när han fått veta vad som hänt.

Efter att ha blivit jagad av den barnfientlige skolvaktmästaren kryper Niila in i en värmepanna i en av skolbyggnaderna. Denna scen utgör filmens tidssprång. Inne i pannan ser vi Niila förvandlas från skolpojke till tonåring. Till slut spränger han värmepannan och springer naken ut i vinternatten - förlöst som tonåring.

Som tonåringar fortsätter Mattis och Niilas vänskap. Vid lägeleden delar de fisken, brödet och samförståndet. De är varandra fysiskt nära i kramar och lekar. I ängsgräset ligger de och talar om drömmar. Matti vill resa bort, han längtar efter att knulla.

Pojkarna köper en riktig gitarr av Ryssi-Jussi. Niilas pappa kommer in i vedbon med yxan i handen när Niila övar. Niila tror förstås att även denna gitarr ska bli till flisor, men till hans lättanad är det vedhuggnings pappan är ute efter, så de båda går ut till

vedhögen tillsammans. Senare lägger pappan ändå gitarren i brasan.

Matti börjar bli vuxen och det är dags för pappans allvars-snack. Det är några saker han måste veta; att han har några oäkta kusiner, att det finns två släkter i kommunen som familjen hatar och att familjen har dåligt ölsinne. Dessutom bär släkten på sinnessjukdom, som kan utlösas om man är olyckligt kär. Till slut tipsar pappan Matti att skippa skrivandet.

Farbror Ville hittar äntligen en fästmö och det blir storslaget bröllopskalas. Till en början låter alla maten tysta munnen, men brudens mor klagar ändå på att de äter för dåligt. Matti sups under bordet och blir förförd av en yppig finska. Så småningom börjar skrytandet, armbrytandet, fingerkroken och slagsmålen. Till sist mäter männen sin manlighet i vedbastun. Den ena efter den andre tappar av och till slut avgår Matti med segern.

Niilas döde farmor hemsöker Niila om natten. Hon vill hämnas på honom för att han bytte ut bibeln. Pojkarna ber Ryssi-Jussi om hjälp. Utanför hans skjul i skogen hänger kvinnliga underkläder på tork. Ryssi-Jussi bjuder på kaffe, kliver in i ett bakre rum och kommer ut igen som en förförisk kvinna. Med beslöjad röst på finska säger han: "Klipp av henne kuken så försvinner hon". Han ber pojkarna stanna för att få känna lite, hålla lite, kyssas lite, men de flyr. I skogen dricker pojkarna Jussis magiska dryck och får övernaturliga krafter. De flyger över markerna i dimmorna. I fullmåne och eldars sken framkallar de en väsende häxa till farmor, skär av hennes vitala delar och hon slukas av jorden.

De vaknar omfamnade och tar sig hem till oroliga föräldrar. Matti ber farfar följa med hem till Niila för att förhindra stryk, men hans vädjande ord hjälper inte.

Den skånske cyklande musikmagistern Greger med tummen i handen dyker upp – trevlig, positiv. Han spelar gitarr som en gud, inspirerar eleverna och kräver nya instrument i musiksalen, vilket möts av oförståelse av kollegiet. Greger slår vad – om han kommer före skolbussen till Kaunisvaara får han instrumenten. Det blir en rafflande färd och den cyklande Greger avgår till slut med segern. Instrumenten är i hamn och Matti och Niila kan starta ett band. På första konserten går i princip allt fel, men det blir ändå stående ovationer. Med musiken kommer också framgångar hos tjejerna. Matti får skjuts från konserten av en tjej i bil. De tittar på husmorsgymnastik och ligger med varandra i gymnasalens omklädningsrum, innan tjejen försvinner i sin tjuv-kopplade bil.

Under en repetition kritiserar Niila Matti för att han bryr sig mer om tjejer än om musiken. De grälar och Matti berättar för de andra att Niilas pappa slår honom. Niila känner sig kränkt och

påstår att Matti ljuger. "Dra ned byxorna då och visa stjärten så får vi se vem som ljuger". Niila går.

Till slut kommer det till en uppgörelse hemma i Niilas familj. Storebrorsan hotar att döda pappan om han någonsin slår barnen igen. Under en vintrig skogsfärd slår Niila och brodern slutligen tillbaka. Efteråt ligger pappan blodig och apatisk i snön. På fyllan vid middagstid siktar han en gevärspipa mot äldsta sonen och trycker av, men geväret är inte laddat. Ett skott hörs senare utifrån och Niila springer ut och lägger armen om fadern som sitter utanför med det avfytrade geväret. Mamman betraktar tyst det hela, utan att våga göra något. Först när storebrodern uppmanar henne att ta över rodret hemma och skaffa ett jobb reagerar hon genom att örfila honom.

Det blir dags för spelning i Kaunisvaara. Men Matti uteblir eftersom tjejen han tidigare legat med kommer dit. De spelar utan Matti. Niila är fantastisk.

Efter spelningen möts pojkarna igen. Niila gör allvar av de tidigare planerna på att ge sig av från Pajala. Han försvinner med en långtradare. "Han har ingenting att komma tillbaka till", säger Matti.

Filmen slutar där den började - på alptoppen. Matti pinkar loss sina läppar från stenen. I filmens sista bildrutor får vi se tidningsklipp med feta rubriker: "Niila erövrar världen".

Bok och film

Populärmusik från Vittula av romandebutanten Mikael Niemi tog Sverige med storm då den kom ut år 2000. Den vann Augustpriset och har sedan resulterat i hittills tre finländska och tre svenska scenpremiärer. Boken har sålt över 800 000 exemplar i Sverige och är översatt till många språk.

Att filmatisera en älskad bok är ett vågspel och den först tillfrågade regissören – Kjell Sundvall – tackade nej till uppdraget. Reza Bagher accepterade erbjudandet först andra gången han fick det. Det finns flera svårigheter med att göra en film efter en litterär förlaga. Att göra en fyllig berättelse rättvisa och att hitta "rätt" ton i filmberättandet är kanske det knepigaste. Att gestalta de karaktärer som läsaren själv har skapat utifrån boken kommer sannolikt aldrig att kunna tillfredsställa alla.

Den som ska filmatisera en bok kan antingen försöka skapa en film så trogen förlagan som möjligt i bild, stil och språk eller att "bara" använda sig av förlagan för att hitta sin egen berättelse. Reza Bagher har valt ett mellanting. Han använder Mikael Niemi som berättare, vilket ger filmen samma subtila och stillsamma humor som karaktäriserar boken. Andra saker skiljer sig tydligt från filmen. Flera av bokens sekvenser är bortplockade. Regissören har valt att lyfta fram de burleska scenerna, kalasen, supandet och de känslomässiga uppgörelserna medan de filosofiska funderingarna hålls igen.

I romanen finns en tydlig berättare. Det är Matti – författarens alter ego. Berättarrösten finns också i filmen, men medan romanen är tydligt berättad ur Mattis synvinkel förskjuts perspektivet i filmen till att också skildra Niilas historia. Niila, den misshandlade och tyste pojken. I filmen är det också Niila och inte, som i boken, Matti, som upplever den drömska episoden i värmepannan.

I romanen lyfter berättaren vid några tillfällen ögonen från sin berättelse, bekräftar och påminner oss om att det han beskriver är en återblick, ett minne, som kanske är förvanskat, förhöjt. Filmen, med sitt realistiska bildspråk och sin stilmässiga autenticitet vad gäller tidsmarkörer, får oss i bland att glömma det. Därför är det lätt att haka till vid de övernaturliga scenerna – som

när Niilas farmor går igen och när Ryssi-Jussi förvandlas till kvinna.

Romanen är fragmentariskt berättad, som en samling noveller. Den har en uppbruten kronologi och en kapitelindelning där varje kapitel inleds med en kortfattad sammanfattning och avslutas som en färdig historia. Filmen berättas kronologiskt, och man har försökt göra en mer naturlig övergång mellan scenerna/episoderna genom att i dialog eller bild bädda för nästa scen.

- Hade några av eleverna läst romanen *Populärmusik från Vittula* före biobesöket? Hur såg deras bilder av Matti, Niila och Pajala ut? Saknade de något i filmen eller tycker de att överföringen till film har tillfört historien något? Vad skildrar boken som filmen saknar och vice versa?

Manlig kärlek

"Han hade något jag saknade, en energi som kutade runt som ett djur i bur och sökte en lucka. Nåt varmt och sårigt, en inre eld". Så beskrivs Niila av berättaren, Mattis alter ego. De är två mycket olika små sjuåringar som träffar varandra på lekplatsen. Matti är nyfiken och social, Niila tyst och mystisk. Men när Niila utan ett ord sväljer Mattis snorkråka förstår Matti att de kan bli vänner. Det är och förblir en vänskap där Matti är den som har ordets gåva, uttrycker sig och delar med sig av sina känslor och drömmar, medan Niila är mer innesluten och tyst.

I det samhälle pojkarna lever i hyllas kroppsarbete och yttre styrka. Människans inre värld och nakna, öppna möten människor emellan rynkas det på näsan åt, förmodligen är det inte så enkelt. "Skaffa ett kroppsarbete, så slipper du grubbla på meningen med livet!" lyder pappans råd till Matti. I Niilas strikt laestadianska familj kvävs hans starka drömmar om musiken på ett obarmhärtigt sätt. Han gör upprepade försök att närma sig sin pappa på ett känslomässigt plan, men får inget gensvar.

I detta karga känsloklimat hittar de båda pojkarna i varandra någonting de båda saknar och drömmer om. De söker båda en tillhörighet, en mening och finner den i musiken. Genom den blir världen större och känslor av sorg, kärlek och längtan bekräftade.

Pojkarna är varandra nära fysiskt i kramar och lekar. De har ett samförstånd, en ömhet och ett förtroende till varandra som sargas när Matti avslöjar Niilas mest gömda och skamfulla hemlighet – att hans pappa slår honom.

Men det finns rum i Niila dit inte Matti når och det finns intressen de inte delar. Niila känner sig åsidosatt då Matti undan för undan alltmer engagerar sig i det motsatta könet. Och när Matti försöker lära Niila att ett bra knep är att tänka på döden när man stöter på snygga brudar (även hon ska ju dö och upplösas till jord och aska) börjar han tänka mer på döden än på tjejer. Niila har inre mörka rum och hemligheter.

- Fundera över hur Mattis och Niilas uppväxtmiljöer presenteras i filmen. På vilket sätt är de båda pojkarna olika? Vad förenar dem?

- Är det någon skillnad på manlig och kvinnlig vänskap? Hur ser de gängse uppfattningarna om detta ut? Att tjejer är öppnare, pratar om allt, medan killar är ytligare och har svårt att visa känslor?

- Hur pass tillåten är fysisk beröring män emellan? Kan pojkar

kramas utan att uppfattas som homosexuella? Är det bara i sportsammanhang som det är tillåtet att ta i och klappa om varandra? Hur ser det ut i andra kulturer – är män närmare varandra rent fysiskt där?

- Kyssen som Matti och Niila gav varandra som barn är en upplevelse som följer dem genom livet. Det går naturligtvis inte att utesluta att Niila, som visar mycket lite intresse för flickor, är homosexuell. Än i dag beskriver många homosexuella sin ångest inför att "komma ut". Det är lätt att föreställa sig hur ett sådant avslöjande skulle ha mottagits i sextioalets Pajala, ett av filmen att döma inskränkt samhälle med den råa manligheten som norm. Att släppa en sådan nyhet i Niilas strikt laestadianska familj där alla lustar betraktas som syndiga och bestraffas vore förstås en omöjlighet. Men går det att förneka sina innersta böjelser? Går det att förstå varför Niila väljer att ge sig av?

Att vara knapsu

I första bildrutan får vi veta vad knapsu betyder. "Tornedalsk synonym för käringgöra, omanlig, fjollig, feminin". Begreppet genomsyrar filmen. Pajala är männens värld och i filmen är kvinnorna reducerade till statister. Jakt, bastu och supande är rejält manliga aktiviteter och det är på dessa arenor man mäter sina krafter. Mer intellektuella eller känslolösa sysselsättningar, som skrivande eller musik uppmuntras inte. När Mattis pappa ska snacka allvar med Matti är det symptomatiskt nog om rent praktiska saker, inte alls om hur det känns att bli vuxen, om vilka starka och motsägelsefulla krafter som kan slita den som går in i puberteten.

Det är först när spriten börjat verka som männen vågar ta i varandra fysiskt, som i slagsmål, armbrytning, kramar och nakna kroppar i bastun. Det är också under påverkan av alkohol männen blir pratsamma, även om det mest blir skrytande och skrävel av det hela.

Byns original Ryssi-Jussi, är med sina kjolar och sitt intresse för småpojkar förstås en provokation i den manliga världen. Men eftersom han så tydligt sticker ut tycks traktens folk hysa en slags respekt för att han står för vem han är.

- Vilket som är det manliga idealet är tydligt i filmen, men finns det någon kvinnobild? Hur ser den tornedalska idealkvinnan ut i *Populärmusik från Vittula*? Hur förhåller hon sig till mannen?

Pajala – en del av Sverige?

Pajala på 60-talet är ett samhälle som andas samma optimism och nybyggaranda som hela landet gör vid den här tiden. När världen tränger in börjar människorna längta ut, efter något större. "Det går inte att drömma här, bara myrmarker och mygg, inga restauranger, inte ens trafikljus. En sak har jag lärt mig, Pajala tillhör inte Sverige.", säger Matti. I Pajala känner sig pojkarna utanför världen. På geografiekvationerna får de inte studera sina egna trakter utan förväntas kunna rabbla tullarna i Stockholm. Pajalabron, som vi flera gånger får se i bild, representerar deras längtan bort, en symbol för vägen mot något annat. Musiken öppnar också upp mot en större värld. Elvis, Beatles – det finns personer därute i världen som vill samma saker som de, människor som inte har fastnat i ett mygg- och myrtätt samhälle med liten plats att uttrycka sina känslor och drömmar.

- Musikläraren Greger från Skåne kommer som en frisk fläkt till Pajala på sin cykel. Han representerar en annan värld och inspi-

rerar pojkarna till att tro på sin musikdröm. Diskutera vad som är den största skillnaden på hans och pajalabornas sätt att förhålla sig till världen. Vad betyder han för Matti och Niila?

Filmens form

Filmen beledsagas av en berättarröst – författaren Mikael Niemi själv. "Det är i det ögonblicket minnet öppnar sig, som ett rör, ett svindlande schakt rakt ner i min barndom." lyder repliken då bilden växlar från inledningens alptopp till tillbakablicken på barn- domen. Det är en ganska tydlig blinkning till Marcel Prousts minnesresor i romansviten *På spaning efter den tid som flytt*.

Bildspråket är på det hela taget realistiskt, men på några stäl- len bryts den realistiska formen. Filmen är ju berättad ur minnet, och i fantasin kan saker bli magiska.

Detta sker till exempel i scenen där Niila har krupit in i värme- pannan som ung pojke. Bildväxlingarna är snabba innan den äldre Niila ser dagens ljus. Det är ett mycket symbolrikt bild- språk. Norrskenet, forsen och de rusande renarna är metaforer för de starka naturkrafter som härskar inom Niila då han går in i sin pubertet. En nyfödd lammunge symboliserar hans nya jag. Scenen kan liknas vid ett fosterstadium – flera månaders ruvande inne i den varma pannans mage innan pojken blir för- löst in i ett liv som vuxen. Matti sitter under tiden på biblioteket och skriver "Smaken av en pojkes kyss" och filmen får ett svind- lande metaperspektiv. Där sitter författaren och skriver boken, som ska bli till den film vi just ser.

Scenen då Matti och Niila besöker Ryssi-Jussi är drömsk. De möter Jussi som kvinnogestalt, de får hans magiska dryck/drog, flyger över markerna i dimmorna och möter en väsande farmor.

- Då Niila och Matti för första gången lyssnar till skivan med "Rock'n'roll music" börjar rummet snurra omkring dem. Disku- tera vad en sån samt andra icke-realistiska scener kan säga oss genom sitt bildspråk.

Anteckningar

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Produktionsuppgifter

Sverige 2004

Producent: Joachim Stridsberg & Katinka Faragó

Manus: Reza Bagher/Erik Norberg efter Mikael Niemis bok

Regi: Reza Bagher

Foto: Robert Nordström

Klippning: Fredrik Morheden/Anders Refn

Musik: Halfdan E.

Medverkande

Matti 7 år – Niklas Ulfvarson

Matti 15 år – Max Endefors

Niila 7 år – Tommy Vallikari

Niila 15 år – Andreas af Enhielm

Greger – Björn Kjellman

Farfar – Sten Ljungren

Ryssi-Jussi – Gustav Wiklund

Birger – Göran Forsmark

Päivi – Kati Outinen

Einari – Lennart Jähkel

m fl

Tekniska uppgifter

Speltid: 105 minuter

Format: Vidfilm

Ljud: Dolby SRD

Censur: Från 11 år

Svensk premiär: 24 september 2004

Distribution

Svensk Filmindustri, 127 83 Stockholm Tel 08-680 35 00, fax 08-680 37 04 www.sffilm.net

